

ÖZÜRLÜLERİN SOSYAL DIŞLANMA BOYUTLARI: BURSA VE ÇANAKKALE ÖRNEKLERİNDEN YANSIYANLAR

Serhat Özgökçeler
Uludağ Üniversitesi
Doğan Bıçkı
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın sınırlarını belirleyen bir kavram olan sosyal dışlanma, sosyal politika disiplininin aktüel ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Çalışmanın genel amacı, Türkiye’de yaşayan özürlü bireylerin sosyal dışlanma durumunu/boyutlarını, buna etki eden etmenleri Bursa ve Çanakkale örneklerinde ele alıp ortaya koymaktır.

Bu çerçevede, Bursa ve Çanakkale Kent Konseyleri’nden toplam 50 özürlü bireyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. “Sosyal” ve “iktisadi” açılardan dışlandığı gözlemlenen özürlü bireylere formel iş; sosyal güvenlik; emek piyasasında iş arama kanalları; mülkiyet durumu; eğitim ve sağlık hizmetleri; yoksulluk; sosyal haklar ve örgütlenme kültürü hakkında sorular sorulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, yoksulluk, özürlüler, Bursa Kent Konseyi, Çanakkale Kent Konseyi

ABSTRACT

Social exclusion, a major term in sphere of interest in recent social policy discipline, forms the focus of this study. It aims to investigate through two case-studies of Bursa and Çanakkale disabled people the living conditions/dimensions and contributing elements/aspects to the social exclusion of disabled people in Turkey.

In this context, the relation in question has been dealt with the perspective of exclusion from “economic”, “social” and “political” planes. This study conducted on 50 people –who take place in Bursa and Çanakkale City Councils- basing on in-depth interview method indicates that the platform from which disabled people are generally excluded is “social” in general and “economic” in specific. During the interview disabled people were questioned to evaluate the level of social exclusion on the formal employment and/or decent work; social security; to look for an occupation suited to one's abilities in labor markets; tenancy; educational and health services; poverty; social rights; culture association.

Keywords: Social exclusion, poverty, disabled people, Bursa City Council, Çanakkale City Council

GİRİŞ

Dünya nüfusunun yaklaşık %10'luk bir dilimini özürüllüğün herhangi bir türü oluşturmaktadır. Özürüllü insanların sayısı *nüfus artışı, yaşlanma, kronik rahatsızlıklar ve yaşam süresini koruyan ve uzatan tıbbî ilerlemelerden* dolayı artmaktadır. Şeker hastalığı, kardiyovasküler rahatsızlıklar ve kanseri de kapsayan sakatlığın/özürüllüğün en temel sebeplerini trafik kazalarından, çarpmalardan, düşmelerden, kara mayınlarından kaynaklanan yaralanmalar, zihinsel sakatlıklar, doğum kusurları, beslenme bozukluğu, HIV/AIDS ve diğer bulaşıcı hastalıklar oluşturmaktadır (WHO, 2006). Türkiye'de ise 2002 yılında yapılan Türkiye Özürüllü Araştırması'na göre özürüllüler, toplam nüfusun %12,29'unu [yaklaşık 8,5 milyon] kapsamaktadır (ÖZİDA, 2002).

Toplumsal hayata dâhil olma anlamında büyük mücadele veren ve bir sosyal politika sorunu olarak zikredilen sosyal dışlanmanın türlü görünümüne maruz kalan özürüllüler, dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Birey veya grupların -yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla- toplumun dışına ötelenmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelen sosyal dışlanma (Adaman ve Keyder, 2007: 83), sosyal etkileşim ve ilişkilerden tecrit edilme durumunu ortaya çıkarmakta ve böylelikle insanların geleceğe dönük projeler/hedefler yapamamaları gerçeğine (Emmanuelli'den akt. Bauman, 1999) de gönderme yapmaktadır.

Özürüllülerin toplumla bütünleşmesinin önündeki bariyerlerden birisini de yoksulluk sorunu oluşturur. Bu bağlamda, özürüllük hâli ile yoksulluk iki boyutludur: Özürüllük, hem yoksulluğun *gerekçesi* hem de *sonucudur*. Özürüllü vatandaşların büyük bir kesimi, yoksuldur; bu sadece gelişmekte olan ülkelerde değil; gelişmiş ülkelerde de benzer bir seyir izlemektedir. Genel yoksul nüfusun da en yoksul kitlelerinin başını aynı kesim çekmektedir. Buna rağmen; yine de özürüllülerin tamamının iktisadî manada yoksul olduğu dillendiril(e)memektedir. Yoksulluk sebebiyle ortaya çıkan rahatsızlıklar, özürüllüğün başat gerekçelerini meydana getirmektedir. Kötü beslenme, bağışıklama programlarına sınırlı erişim, zor ve tehlikeli işlerde istihdam edilme ve insana yakışır olmayan koşullar, sağlık hizmetlerine erişememe, doğum-öncesi ve sonrası bakım yetersizliği, sıhhi olmayan ortamlar, özürüllük hakkında yetersiz bilgi, savaşlar, terör ve doğal felâketler özürüllüğe neden olan etmenleri meydana getirmektedir (Özgökçeler, 2006).

Gerçekleştirilen çalışmalar, dünyanın her yerinde özürüllülerin çok büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir. Kuşkusuz bu gerçek, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde çok daha çarpıcı ve dramatik yönleriyle yaşanmaktadır. Özürüllük nedenleri, çoğunlukla yoksul kesimler arasında geçerlilik kazanmaktadır. Bunun yanında, özürüllük, *işsizliğin* de başlıca nedenleri arasında sayıldığından, bu iki olgu arasında bir neden-sonuç bağlantısı bulunduğu söylenebilir. Bu anlamda, özürüllü vatandaşların topluma kazandırılmalarının önündeki en ciddi sorunlardan birisi, içinden geldikleri sosyo-ekonomik kesimin bir bütün olarak yaşadığı yoksulluk/gelir dağılımı sorunudur. Belirtmek gerekir ki; yoksul kesimler arasından gelen özürüllüler, yoksulluğu üreten başka sebeplerle de bir arada yaşadıklarından, onlar için yoksulluk, bir tür "kısır döngü"ye dönüşebilmektedir. Söz konusu durum, bu kesimin toplumla bütünleşmesi önündeki en dikkate değer bariyeri oluşturmaktadır (Karataş, 2007).

Bu çalışmanın amacı sosyal dışlanma özelinde, sosyal politikanın temel sorunlarının özürlüler için taşıdığı riski, “özürlülerin gözü” ile ortaya koymaya çalışmak ve bunu gerçekleştirirken, özürlülerin ihlal edilen sosyal haklarının¹ yeniden gündeme getirilmesine katkı yapmaktır.

Bilindiği gibi, sosyal hakların geliştiği ve kendine uygun ilerleme alanları bulunduğu bir yerde, sosyal dışlanma ve benzeri sorunların etki alanının daralacağı açıktır. Genelde “insan hakları” özelde “sosyal haklar” bağlamında, özel ve kamusal hakların bütün vatandaşlara eşitlik ilkesi doğrultusunda verilmesi gerektiği tezinden hareketle, dezavantajlı sosyal gruplar da bu haklardan, fırsat eşitliği prensibine göre yararlanabilmelidir. Bunun hayata geçirilmesi, çoğunlukla, her türlü *engeli* ortadan kaldırmayı hedefleyen *pozitif ayrımcılık* yöntemleriyle gerçekleştirilebilmektedir (Seyyar, 2006). Sosyal haklar perspektifinde, özürlülerin temel haklarını, katılımcı demokrasi politikaları; aile politikaları; sağlık politikaları; eğitim politikaları; ulaşım politikaları ve istihdam politikaları meydana getirmektedir. Uşan’ın (2000: 565) da işaret ettiği gibi, esasen özürlülük, bir insan hakları *sorunsalıdır*. Bu durumda asıl mesele, özürlü kişinin kendisi değil; fırsat eşitsizliğini meydana getiren toplumun *kendisi* tarafından oluşturulmaktadır. Özürlülerle, özürlü olmayan kimselerin aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir ortam tesis etmek de toplumun sorumluluğundadır ve bu ancak insan hakları [sosyal haklar] ihlallerine açık kapı bırakmayan bir ortamın sağlanması ile mümkün gözükmektedir.

Ana hatlarıyla yukarıda ortaya konulmaya çalışılan durumu gözlemek amacıyla 2010 yılının Şubat ve Mart Ayları içerisinde Bursa Kent Konseyi’ne bağlı Engelliler Meclisi’nden 30; Çanakkale Kent Konseyi bünyesindeki Engelliler Meclisi’nden ise 20 özürlü ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Söz konusu görüşmelerde sorulan soruların teorik çerçevesini [sosyal dışlanma-özürlülük ilintisi] Berman ve Phillips (2000: 334–44) çalışması meydana getirmektedir. Çalışmada, görüşülen bireylerin verdikleri bilgiler arasındaki paralelliği ve farklılığı tespit etmek ve buna göre karşılaştırmalar yapmak amacıyla *yapılandırılmış görüşme* türü uygulanmıştır. Anılan çalışmada, örnek kitleye yöneltilen sorular iki ana-kategori altında toplanmıştır: a) Demografik ve sosyo-ekonomik nitelikli temel özellikleri saptamaya yönelik sorular; b) Eğitim, sağlık ve barınma ile formel istihdam imkânlarına erişim; dışlayıcı ve damgalayıcı tutumlara maruz kalma; bakım hizmetlerinin sunumu; sosyal güvenlik; kamusal alanda temsiliyet; gelir güvencesi–toplumsal hayata katılım ilişkisi; özürlülerin örgütlenme algısı; özürlülere ilişkin sosyal hakların ihlali; internet hizmetlerinden yararlanabilme ve benzeri sorular. Görüşmeler 20 ilâ 30 dakika arası sürmüş ve görüşülenlerin kimlikleri gizli tutulmuştur.

¹ Talas (1981: 43), sosyal hakları, ekonomik açıdan **zayıf** ve **güçsüz** olanların kendi yaşamlarını sağlamak ve güçlendirmek için hukukça korunma haklarına sahip olmaları; Turan (1995: 104) ise ekonomik ve sosyal dengesizlikleri **minimize etmeye** ilişkin haklar şeklinde ele almıştır. Netice itibarıyla, bu hakların temel amacının, iktisadî ve toplumsal açıdan dezavantajlı-zayıf birey ve/veya grupların korunması ve bunların hem maddî hem de manevî varlıklarının geliştirilmesi olduğunu belirtmek gerekir. Sosyal hukuk devletinin gerçekleştirilmesi noktasında bir “**araç**” olan sosyal hakların aktörlerini, başta *çalışanlar* olmak üzere, *yoksullar, sosyal dışlanmışlar, özürlüler, yaşlılar, köylüler, işsizler, korunmaya muhtaç çocuklar, gençler, kadınlar, göçmenler ve yurt-dışında çalışan işçiler* oluşturmaktadır

I. BİR KAVRAM OLARAK SOSYAL DIŞLANMA

1. Sosyal Dışlanma Nedir?

Dünyanın hemen her yerinde 1980’li yıllardan itibaren uygulanagelen yeni liberal politikalar giderek derinleşen bir sosyal krize yol açmıştır. Tüm dünyada işsizliğin artışı ve uzun süreli hâle gelişi ile birlikte sosyal korumanın azaltılması, yoksulluğun artmasına ve bu sürece paralel olarak da geniş toplum kesimlerinin “sosyal dışlanma” [social exclusion] denilen bir olgu ile karşılaşmalarına neden olmuştur. Uzun süreli işsizliğin ve a-tipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, sosyal korumanın ve sosyal hizmetlerin daraltılması ve azaltılması, mutlak ve görelî anlamda yoksulluğun artması ve demokratik katılımın zayıflaması ile bağlantılı çok yönlü dinamik bir süreç olarak beliren sosyal dışlanma, küresel bir olgu olmakla birlikte, sosyal politika yazınına “Avrupalı” bir kavram olarak girmiştir (Erdoğan, 2004: s.y).

Sosyal dışlanma terimi, “ilk” olarak *yetmişli* yıllarda Fransa’da gündeme gelmiş, seksenli yıllardan itibaren ise; tüm dünyada kullanılabilir bir kavram hâline dönüşmüştür. Doksanlı yıllarda Avrupa Birliği [AB] içinde, *işsizlik oranlarındaki artış, artan uluslararası göç ve refah devletinin gerilemesi* gibi yükselen -sosyal kökenli- sorunlar, kavram üzerindeki ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Sosyal dışlanmanın çok çeşitli boyutta olması, bunun da sosyal bölünme tehlikesi ve sosyal patlama rizikosunu artırması, ayrıca dışlanmaya neden olan mekanizmaların karmaşıklığı nedeniyle çözüm yollarının geliştirilmesinin son derece güç olması, dışlanmayı günümüzde pek çok ülkenin *en temel sosyal politika tartışmalarının odağına* taşımıştır (Özgökçeler, 2006).

Avrupaî bir kavram olarak zikredilen terim, kimi bireylerin toplumun dışına itildikleri ve yoksulluklarının etkisiyle veya temel becerilerinin ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının yetersizliği yüzünden ya da ayrımcılığın bir sonucu olarak tam katılımdan alıkonuldukları bir süreci ortaya koyar. Bu süreç, onları *sosyal ilişkilerden ve istihdam, gelir, eğitim ve meslekî eğitim fırsatlarından* uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyal dışlanma kısıcında yer alan grupların, güç ve karar alma organlarına erişimleri sınırlıdır ve genellikle bu gruplar, kendilerini güçsüz hissetme ve günlük hayatlarını etkileyen kararların üzerinde kontrolü sağlayamama gibi risklerle de karşılaşmaktadırlar.

Powell (2001) sosyal dışlanmayı açıklarken, “Batı’nın Brezilyalılaşması”ndan bahseder. Böylesi bir tanımlama ile Powell, evrensel çapta bir sosyal adaletsizlik ve bilhassa ırk ayrımcılığı üzerine inşa edilmiş bir toplum modelinin dayatılması üzerine işaret etmekte ve bu model çerçevesinde iktisadî büyümenin, yoksulların ve dışlananların sayısını artırdığını savunmaktadır.

DCMS (1999)’ye göre sosyal dışlanma, direkt veya indirekt yollarla farklı formlara bürünebilen ve hem bireyleri hem de grupları içine alabilen bir yapı ortaya koymaktadır. Aynı zamanda dışlanma kentsel, kırsal, banliyö ve benzeri alanları kuşatan coğrafik boyutları olan bir kavramdır. DfES (2005) ise; yukarıdaki tanımı daha geniş tutan bir bakış açısı paylaşır. Buna göre sosyal dışlanma, hemen her bireyde gözlemlenebilen bir potansiyele sahiptir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan kimi grupların/bireylerin, başka sosyal politika sorunlarından etkilenen kesimlerle kıyaslandığında, daha fazla risk altında oldukları

görülmektedir. Yapılan araştırmalarda dışlanmanın temel faktörlerinin *düşük gelir; aile-içi çatışma; velayet altında bulunma; okul problemleri; hüküm giyme; etnik azınlık içinde yer alma; kentsel/kırsal alanlarda çevresel (komşuluk) ilişkiler(in)den mahrum bırakılma; akıl ve ruh sağlığıyla ilgili problemler; yaşlılık ve özrürlülük olduğunun altı çizilmiştir.*

Bonner (2006) ise; sosyal dışlanmayı, *iktisadî* boyut [uzun vadeli işsizlik; işsiz hane halkı; gelir yoksulluğu], *sosyal* boyut [evsizlik; suç; asi gençlik], *politik* boyut [yetkisizlik; siyasi hakların yetersizliği; politik süreçlere olan güvensizlik ya da bu süreçlere yabancılaşma], *çevre/komşuluk* boyutu [iskân yapılarının yetersizliği; çevre felâketleri] *bireysel* boyut [ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar; beklentileri karşılayamayan eğitim], *uzamsal* boyut [savunmasız grupların marjinalleşmesi] ve *grup* boyutu [özürlü, yaşlı, etnik azınlık grupların özellikleri üzerine odaklanma] olmak üzere yedi boyutta incelemiştir. Benzer şekilde Rodgers vd. (1995) kavramı, *mallar ve hizmetlerden; emek piyasasından; güvenlikten; topraktan ve insan haklarından dışlanma* olmak üzere toplam beş kategoride ele almıştır.

AB Komisyonu'nun sosyal politika üreten düşünce kuruluşlarının tavsiye ettiği, Birleşmiş Milletler [BM] Uluslararası Çalışma Örgütü [UÇÖ]'nün kabul ettiği bir kavram olan sosyal dışlanma, "vatandaşların belli bir temel hayat standardına sahip olma, toplumun sunduğu büyük sosyal ve meslekî fırsatlardan yararlanabilme yönündeki sosyal hakları" (Room, 2004) ile oldukça yakından ilgilidir.

Yukarıdaki farklı tanımlardan da görüleceği üzere, sosyal dışlanma kavramının, sosyal hayatla bütünleşme noktasında toplum kesimleri arasındaki farklılaşmaya/eşitsizliğe işaret eden bir kavram olmakla birlikte, genel kabul görmüş bir tanımı mevcut değildir. Sosyal dışlanmanın tanımlanmasında ülkeler arasında -hatta aynı ülkedeki bireyler ve kurumlar arasında- farklılık mevcuttur. Söz konusu farklılığın belirmesinde *ülkelerarası gelişmişlik ve kültür-anlayış farkları, siyasi bakış açılarının farklılığı ile birlikte her ülkede sosyal hayata katılımıda güçlük çeken kesimlerin birbirinden farklı olması* rol oynamaktadır. Ancak yine de mezkûr kavramın çerçevesi şöyle çizilebilir: "Kimi bireylerin/grupların, belirli bir dizgedeki kurum ve/veya değerlerle tespit edilen temel sosyal ölçüler kapsamında özerk hayat sürmelerini temin edecek statülere erişmekten sistemik olarak mahrum bırakılmaları"dır.

2. Sosyal Dışlanmanın Genel Özellikleri

Genel olarak Avrupa'da, özel olarak da Fransa'da belirli toplumsal kesimlerin sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve iktisadî büyümeden âdil ölçüde faydalanamamaları üzerine bina edilen sosyal dışlanma kavramı, ABD'de *kendine özgü bir seyirde ve özellikle siyahîler ile göçmen Hispanikler'in hâkim kapitalist üretim ilişkileri içerisinde tüketim ve sınıf ilişkilerinin dışında olmalarına* göndermede bulunan "**sınıf-altı**" [under-class] kavramında; Latin Amerika ülkelerinde ise; *yoksunluk, yoksulluk ve eşitsizlik* bağlamında toplumsal bütünleşmede sosyal ve politik haklardan yoksun bırakılma ekseninde karşılık bulmuştur (Özgökçeler, 2006).

Sosyal dışlanmanın çok boyutlu bir yoksunluk süreci olarak düşünülmesi sosyal, siyasi ve kültürel öğelerin de bu sürece dâhil edilmesini gerekli kılmaktadır. Sözgelimi AB'de söz

konusu süreci oluşturan etmenler olarak şunlar düşünülmüştür: Gelir-vergi ve sosyal koruma yoksunluğu; tüketim ve borçlanma; eğitime erişim; işsizlik; istihdam koşulları; barınma-evsizlik; sağlık ve sosyal hizmetlerden yararlanma. Bu temel kriterler bağlamında emek piyasasından, iktisadî faaliyetlerden, kültürel alandan ve refah kurumlarına ulaşabilme özgürlüğünden dışlanmanın söz konusu olabileceği ve bu alanlardan birinden dışlanmış olmanın, diğer yönlerden de dışlanmış olmayı gerektirmediği belirtilmiştir (Sunal, 2007: s.y.).

Yukarıda da kısmen ifade edildiği üzere, sosyal dışlanma, *durumdan* ziyade; bir *sürece* vurgu yapar. Zira kapitalizm bağlamında sosyal dışlanma, bireyi “emek” noktasında dışarıda bırakan bir süreç olarak sahnede yerini alır. Gelişmiş refah devletinin yer aldığı ülkelerde, birey(ler)in dışarıda bırakılmaması, *uzun vadeli işsizlik* ya da özürülü olma durumunda *cömert* tazminatların ödenmesi anlamına geliyorken; bu koşullar giderek “ayrıklı” bir koluma gelmeye başlamaktadır.

Dinamik bir süreç olan ve sınırları sürekli değişkenlik gösteren sosyal dışlanmanın, eğitim; demografik özellikler; toplumsal önyargılar; işletme uygulamaları ve kamu politikaları bağlamında değerlendirilmesi son derece önemlidir. Ayrıca, gelir kaynağı olarak *düzenli bir işten yoksun olmak*, sosyal dışlanmanın “kilit” mekanizması olsa da, bireylerin/grupların geçimlerini temin etmekte yapısal zorluklara veya imkânsızlıklara neden ve nasıl maruz bırakıldığı, sonu yoksulluk problemine açılan pek çok sorunla ilintilidir. Buradaki asıl sorunun, yalnızca bireylerin becerilerinden yoksun olmaları ve/veya iş bulamamaları olmadığını belirten Castells (2007), üyelerinin oldukça ciddi bir kısmının sağlık sigortasından yoksun olduğu bir toplumda salgın bir hastalığın baş gösterebileceğini; hapisane kültürü ya da eski bir mahkûm olmanın damgasının, özgürlüğe kavuşulduğunda suç dünyasının dışına açılan yolları kapayabileceğini; zihinsel bir engelin/sinirsel bir rahatsızlığın izlerinin, bireyi, psikiyatrik baskı veya sorumsuzca kurumlar dışında kalma seçenekleriyle karşı karşıya bırakabileceğini, bireyin ruhunu hareket edemez hâle getirip, iradesini ortadan kaldırmabileceğini; okuma-yazma bilmemenin, yasa-dışı statüde olmanın, kira bedelini ödememenin ve dolayısıyla evsiz duruma düşmenin kişiyi, toplumun, “başarısız insanlık enkazı meskeni” olan dış-kesimlere sürülmesine neden olabileceğini belirtmiştir.

Ayrıca ağ toplumunda sosyal dışlanma süreci, hem bireylerle hem de ülkeler ilgilidir. Öyle ki; belli bazı şartlarda, ülkelerin, bölgelerin, kentlerin ya da mahallelerin tamamı dışlanabilmektedir. Söz konusu dışlanmaya nüfuslarının büyük bir bölümü veya tamamı dâhil olabilmektedir. Söz gelimi ABD’nin şehir-içi gettolarının yeni nitelikleri, bu durumu resmetmektedir. Castells (2007), böylesi yerlerde yaşayanların pek çoğunun, enformasyonel kapitalizmin bakış açısıyla değersiz kılındığını, iktidarların siyasî çıkarları açısından bu yerlerin önemsenmediğini, zenginlik ve bilgi akışları tarafından dikkate alınmadığını ve temel teknolojik altyapıdan yoksun bırakıldığını ifade etmiş ve sonrasında şu yorumda bulunmuştur:

“ (...) Bu süreç, zenginlik, enformasyon ve iktidar biriktiren, eşitlikten son derece uzak küresel ağlar için bir değer ortaya koyabilecek her şeyi ve herkesi enformasyon teknolojisi sayesinde sınırları aşarak birbirine bağlarken; geniş kesimleri etkisiz bırakan bir sosyal/ülkesel dışlanma ve kapsanma süreci başlatmıştır.” (Castells, 2007).

Sosyal dışlanmanın özelliklerinden bir diğeri de, terimin, bir kısır döngü şeklinde var olmasıdır. Bu kısır döngüyü başlatan ve aynı zamanda bundan kurtulmayı mümkün kılan en önemli etmen **istihdam**dır. Toplumun bazı kesimlerinin istihdam sahasında yaşadıkları dışlanma, sosyal hayatın hemen hemen bütün alanlarında dışlanmaya sebep olabilmekte, bu durum ise; bu bireylerin tekrar istihdama, özellikle kaliteli ve insan onuruna yakışır istihdama [decent work] katılmalarını engellemekte ve nihayetinde sosyal yapıyı bozucu etki meydana getirmektedir.

Sosyal dışlanma için kullanılan kısır döngü deyimini aslında iki tür kısır döngüyü ifade eder. Bunlardan *biri*, toplumun bütünü değerlendirildiğinde, bazı grupların sosyal yapıdan kopuk durumda oluşları ve bu kopukluğun gerekçelerinin tekrar sosyal bağları kurmayı son derece güçleştirecek veya imkânsızlaştıracak nitelikte olmasıdır. *İkinci* kısır döngü ise; sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyin, kendi zihinsel ve ruhsal yapısı içinde ortaya çıkan kısır döngüdür. Eğitim seviyesinin düşüklüğünden ya da yetersiz meslekî becerilerinden dolayı veya sahip olduğu niteliklere bakılmaksızın ayrımcılık sebebi olan özelliklerinden ötürü işsiz olan veya düşük gelirli ve kayıt-dışı işlerde çalışan kişi, *sosyal güvencesi* ve *geliri olmadığı* veya *yetersiz gelir* elde ettiği için başta sağlık olmak üzere sosyal hayatın bütün alanlarından dışlanacaktır. Geliri yetersiz olduğu için kendini geliştirme imkânlarından büyük ölçüde mahrum kalacak; emek piyasası açısından tercih edilmeyen bir durumda olacak; *vasıf gerektirmeyen, kısa süreli*, kayıt-dışı ve düşük gelirli işler dışında istihdam edilmesi neredeyse imkânsız hâle gelecek veya ayrımcılığa maruz kaldığı için beceri ve eğitim seviyesini yükseltse bile, iş bulamayacağını düşünmeye başlayacak ve bir süre sonra büyük olasılıkla iş aramaktan da vazgeçecektir. Bu anlamda birey, hem kendine hem de topluma faydası olmayan ve değersiz olduğunu düşünmeye başlayacak ve kendini topluma yük olarak görecektir. Sonrasında ise; bu durumu kabullenecek, elde edebildiği yardımlar dışında toplumla bütün irtibatı kopacak, *bağımlı* ve *pasif* olarak yaşamaya devam edecek ve gelecekle ilgili hiçbir beklentisi olmayacaktır. Bu konumda olan kişiyi tekrar istihdama ve sosyal hayata kazandırmak ise; oldukça güçtür. Söz gelimi, Türkiye'deki istihdam edilebilir durumdaki özürülülerin büyük bir kısmı, bu durumda değerlendirilebilir (Gündüz, 2007; Özgökçeler, 2006).

3. Sosyal Dışlanmanın Yoksulluk İle İlişkisi

Tüketim toplumunda yoksulluğun, “dışlanmışlık”, “marjinallik” veya “sınıf-dışılık” olarak farklı isimleri olsa da yoksulluğu tanımlayan nitelikler müşterektir. Tüketim toplumunda yoksulluk, *kaynakların paylaşımında ortaya çıkan eşitsizliklerin yaygın ve küresel bir neticesini* oluşturmaktadır. İktisadî büyüme, devlet müdahalelerinin olmayışı, reel- ücretlerin düşmesi, istihdamı ve kamusal alanı daraltan baskılar, geniş nüfus gruplarını, düşük ücretli, güvencesiz [precarious] ve esnek zamanlı işlerde çalışmaya zorladığından, yoksulluk olgusu, *geri dönüşü olmayan* bir durum arz etmektedir.

Sosyal refahta gerçekleştirilen kısıtlamalar sonucu eğitim ve sağlık hizmetleri, yoksullar için erişilemez bir profil meydana getirirken, bu durum yoksulluğu, *kuşaklar boyu içinden çıktı(a)maz bir fasit daireye* dönüştürmektedir. Bu anlamda yoksulluk, yalnızca temel gereksinimleri karşılamayı değil; ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel dışlanma formlarını

da kapsamaktadır. *Ekonomik olarak üretim süreçlerinin dışına itilmenin yanı sıra, düşük alım-gücü sebebi ile mal ve hizmetlere erişimin sınırlanması da söz konusudur. Siyasal olarak dışlanma*, yoksul kitlelerin temel insan haklarından ve siyasal katılımdan yararlanamamaları durumunu belirtmektedir. *Toplumsal ve kültürel plâtlformlardan dışlanma* ise; sosyal hizmetlerden pay alamama, emek piyasasına ve toplumsal hayata katılmama gibi durumları ifade etmektedir. Bu özellikleri ile tüketim toplumunda yoksulluk, hızla küresel kültürel hayatın bir parçası olmakta, küreselleşme kendine ait bir yoksul profilini de tüm dünyada yaymaktadır. Böyle bir kültür, kendine özgü bir yaşam biçimidir ve aile-içi sosyalleştirme düzenekleri vasıtasıyla da kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Özbudun, 2002).

Bauman (1999)'a göre ise; tüketim toplumundaki seri imalât, yoksulları defolu *tüketicilere* dönüştürmüştür. Bu durum onları, sosyal açıdan yararlı bir işlevden yoksun hâle getirmiş, toplumsal mevkilerini ve iyileşme ihtimallerini de geniş ölçüde etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede “yoksul olmak”, bir zamanlar manasını işsiz olma durumundan aldysa da, pek çok ülkede bugünkü anlamını esas olarak *yeterince tüketemiyor* olma durumundan almaktadır. Tüketim toplumunda *sosyal aşağılanmaya* ve *iç-sürgüne* neden olan, her şeyden evvel, bireyin tüketici olarak yetersizliğidir. Unutulmanın, yoksun bırakılmanın veya aşağılanmanın, başkalarının girebildiği ‘toplumsal şölen’den *dışarıya atılmanın* üzüntüsüne dönüşen söz konusu yeterli olamama hâli, tüketici görevlerini yerine getirememenin güçsüzlüğünü oluşturmaktadır (Bauman, 1999). Bu durumdan her ne kadar, insanların *tükettikçe hayata entegre* oldukları sonucu çıksa da, gerçekleştirilen tüketimin gerçek refah artışı sağlamaktan uzak olduğu da açıktır.

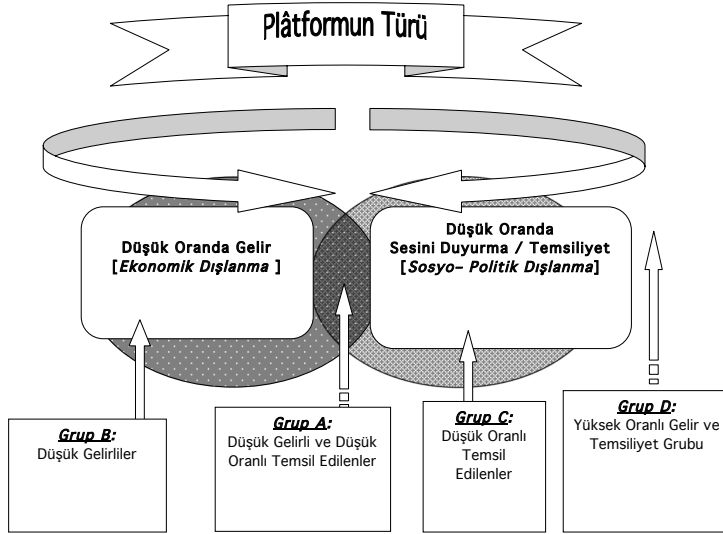
Yoksulluk dinamiklerine sosyal dışlanma perspektifinden bakılmaya devam edildiğinde, yoksulluğun sadece *iktisadî alandan/süreçten dışlanma* sorunsalı olmadığını, aynı zamanda *sosyal ve siyasal dışlanma* sorununu da beraberinde getirdiği realitesini görmek mümkündür. Bu iki tür dışlanma, yoksulluk dinamikleri açısından oldukça önemli ifadeler taşımaktadır. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, sözgelimi *aynı gelir seviyesinde* iki hane halkını kapsayan Grup A ve Grup B düşünölsün. Bunlar, Şekil 1’de göröldüğü gibi, yoksulluk bakımından “eşit” seviyede bulunmakta; ancak *seslerini duyurma ve sorunlarının dikkate alınması* açısından farklılık göstermektedir [örneğin, ABD’de yaşayan yoksul-siyahî bireyler ile yoksul-beyaz bireyler]. *Grup A’nın* [yoksul siyahîler] türlü sebeplerden ötürü kronik olarak yoksul kalma noktasında yaşayacağı zarar, *Grup B’ye* [yoksul-beyazlar] oranla *daha büyüktür*. Bu durumun bir nedeni, yoksul-beyazların yoksul-olmayan diğer beyazların gözünde daha kolay dikkate alınabilir olması ve böylelikle sorunlarını daha kolay duyurabilmeleridir. Aynı zamanda yoksul-beyazlar, yoksulluktan kurtulmanın yolları konusunda beyazların bilgi ağlarına daha kolay bir şekilde erişmektedir (Das Gupta, 2001). Dolayısıyla, küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yoksulluk olgusunun, siyasal katılımı önleyerek demokrasi önünde de bir bariyer oluşturduğu dillendirilebilir.

Diğer yandan, iki tarafın da yoksul olmadığı ve *temsiliyet* bakımından birbirinden farklı olan *Grup C* ve *Grup D*, benzer biçimde Şekil 1 yardımıyla düşünölsün. Şu anda yoksul olmayan kimi grupların [*Grup C*], *düşük sosyo-politik güçlerinden* ötürü yoksul olma olasılığı, *Grup D’ye* nazaran *daha fazladır*. Bu durumu, şu şekilde yorumlamak mümkündür: Düşük sosyo-politik nüfuza sahip olan insanların pek çok farklı kategorisi olabilir.

Örneğin, yalnızca siyahî olmayıp, aynı zamanda *yaşlı*, *özürlü* ve *kadın* olan kesimlerin hepsi olmasa bile, birçoğunun yoksulluktan zarar görme ihtimali artmaktadır (Das Gupta, 2001).

Şekil 1. İktisadî ve Sosyo-Politik Plâtfomlardan Dışlanma

Kaynak: Das Gupta, 2001.

Geçgin (2009: 9)'in belirttiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk ile sosyal dışlanma arasında oldukça yakın bir bağ söz konusudur. Yoksulluk az gelişmişlikle bağlantılı olarak *barınmadan beslenmeye, eğitimden sağlık ve diğer hizmetlere erişimdeki yoksulluğa* ve bunun sonucu olan "fiziksel yoksunluk" durumunda, *yeterli istihdamın olmamasında* ve diğer türden *ayrımcılıklarla bütünleştiğinde* artar. Yoksulluk, birçok durumda, karar alma mekanizmalarından dışlanma; siyasal sürece, çalışma hayatına ve kültürel faaliyetlere katılımın kısıtlanmasına ve vatandaşlık haklarının kullanıl(a)mamasına neden olur. Sosyal dışlanmanın bu süreçte yoksulluğu yeniden bir kısır döngüde üretmesi, yoksulluğun kalıcı hâle gelmesine neden olmaktadır

Birbiriyle ilişkili olmalarına ve çoğu zaman yakın ifadeler taşımalarına rağmen, sosyal dışlanma yoksullukla *eş anlamlı değildir*. Bilindiği üzere, *mutlak yoksulluk* daha çok *yeterli gelir ve tüketimi gerçekleştirilmeden yoksunluk hâlini* ifade eden "statik" bir terimdir. Oysa sosyal dışlanma, sadece bir yoksunluk hâli değildir. Yoksunluğa neden olan kurumsal sistemleri, ilişkileri ve tutumları da kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Sosyal dışlanma yoksulluktan çok, bu kavramı meydana çıkaran süreçlere yoğunlaşır ve **bu anlamda toplumda hangi kesimlerin, ne tür imkân(lar)dan yoksun olduklarıyla** ilgilenir. Bu bağlamda kavramın, bireyleri yoksulluk sarmalına sürükleyen sosyal, siyasî, kültürel ve iktisadî süreçlere ve bireylerin direkt olarak yoksullaşmasına sebep olan çeşitli yöntemler üzerine odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Room, 1995: 103–10).

Ayrıca, sosyal dışlanma, yoksunluğun çok boyutluluğuna dikkat çektiği gibi, yoksulluk olgusunun anlaşılır kılınmasına da yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan, sosyal dışlanma, yoksulluğun hem *nedenini* hem de *sonucunu* teşkil etmekte; zira yoksulluğa oranla daha dinamik, çok yönlü ve yöntemsel açıdan çoğulluk arz eden bir yapı oluşturmaktadır.

III. SOSYAL DIŞLANMA RİSKİ BULUNAN BİR KESİM: ÖZÜRLÜLER

Sosyal dışlanma riski bulunan birey/grupların çok çeşitlilik arz etmesi ve bu olgunun toplumdan topluma değişik ifadelendirmelere sahip olması, olgunun boyutlarını genişletmektedir. Bununla beraber, bu grupların öne çıkan en belirgin özellikleri, AB’de yoksulluk ve sosyal dışlanma riski yüksek olan gruplar açısından *işsizler [özellikle uzun dönemli işsizler], tek ebeveynli aileler, yaşlılar [özellikle yalnız yaşayan ve kadın olanlar], çok sayıda çocuk ve yaşlı olarak bağımlısı olan aileler, yoksulluk içinde büyüyen çocuklar [ileriki dönemlerde yoksunluğun kendini sürekli olarak üreteceği bir grup olarak kilit önemde değerlendirilmektedir], göçmenler, etnik gruplar ve özellikle Romanlar, özürllüler, evsizler, insan ticaretine konu olanlar, bakım kurumlarında yaşayanlar, geçimlik tarım yapan aileler ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalan kadınlar* (Gökbayrak, 2005: s.y.) olarak sıralanmıştır.

Bu grupların en önemli özellikleri topluma katılamama ve toplumsal bütünleşmeye dâhil olmakta yetersiz donanımına sahip olmaları veya kendilerini yetersiz hissetmeleridir. Sosyal dışlanmışlık bu anlamda iki taraflı cereyan eden bir olgu olarak da dikkat çekmektedir. Bir yandan sosyal dışlanma riski altında bulunan grupların topluma entegre olmakta gösterdikleri zorluktur ki; buna bireyden ya da gruplardan kaynaklanan “içsel faktörler” de denilebilir. Bir diğer yönü ise; toplumun, sosyal dışlanma riski altında bulunan grupları içine almakta gösterdiği *tereddüt* olarak adlandırılan süreçtir ki; bu da “dışsal faktör” olarak tanımlanabilir. Söz konusu sosyal dışlanma etkenleri açısından en tehlikelisi de çift taraflı olarak her iki kesimin *sosyal bütünleşme becerisini gösteremediği* durumlar olarak nitelenebilmektedir (<http://www.manevisosyalhizmet.com/?p=306>, et. 12.06.2010).

Özürllü bireyler, sosyal hayata katılım konusunda en çok zorlanan ve hemen hemen bütün boyutlarıyla sosyal dışlanmaya maruz kalan bir kesimdir. Özürllülük ve yoksulluk genellikle birlikte var olmaktadır. Yoksul ailelerde, özür sebepleri olan faktörlerin [temiz içme ve kullanma suyu olmaması, yetersiz ve dengesiz beslenme, hijyenik olmayan çevre, hastalıkların erken teşhis ve tedavisinin güçlüğü vb.] görülme ihtimali daha fazla olduğu gibi özürllünün veya özürllüye bakmakla yükümlü olan kişinin işsiz olma ihtimali de yüksektir. Dolayısıyla özürllünün *eğitim, sağlık hizmetleri, rehabilitasyon ve meslek eğitim imkânlarından yararlanma şansı azalmaktadır*.

1. Özürllülük–Yoksulluk İlişkisi

Özürllülük ile yoksulluk arasındaki ilişki iki boyutludur. Özürllülük, hem yoksulluğun gerekçesi hem de sonucu olmaktadır. Özürllü vatandaşların büyük bir kesimi, yoksuldur; bu sadece gelişmekte olan ülkelerde değil; gelişmiş ülkelerde de aynı şekildedir. Genel yoksul nüfusun da ağırlıklı bir kesimini bu kategori oluşturmaktadır. Buna rağmen; yine de özürllülerin tamamının iktisadî bağlamda yoksul olduğu dillendirilemez (Özgökçeler, 2006).

Yoksul-hane halklarında özürülülerin sorumluluğu, genellikle ailededir ve aile desteği olmadan özürülü bireylerin hayata tutunabilme olasılıkları da son derece zayıf olmaktadır. Ailenin özürülüye desteğinin kaliteli olması ve özürülünün yaşam kalitesinin artırılması için devlet tarafından sağlanan evde bakım hizmeti, aile-özürülü arasındaki sorumluluk düzeyini artırmakta; diğer taraftan bir kısım yoksul aileler için söz konusu hizmet, bir geçim kaynağı olarak algılanmaktadır.

Bunun yanında, yoksulluk sebebiyle ortaya çıkan rahatsızlıklar, özürülülüğün başat gerekçelerini meydana getirmektedir. Kötü beslenme, bağışıklama programlarına sınırlı erişim, zor ve riskli işlerde çalışma ve insanî olmayan yaşama şartları, sağlık hizmetlerine erişememe, doğum öncesi ve doğum sonrası bakım yetersizliği, sıhhi olmayan ortamlar, özürülülük hakkında yeterli olmayan bilgi, savaşlar-terör ve doğal felâketler özürülülüğe neden olan etmenlerdir.

Özürülülüğün nedenleri, çoğunlukla yoksul kesimler arasında geçerlilik kazanmaktadır. Ayrıca özürülülük, işsizlik probleminin de başlıca nedenleri arasında sayıldığından, bu iki olgu arasında bir neden-sonuç bağlantısı bulunduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda, özürülülerin topluma kazandırılmalarının önündeki en ciddi sorunlardan birisinin, içinden geldikleri sosyo-ekonomik kesimin bir bütün olarak yaşadığı yoksulluk/gelir dağılımı sorunu olduğunu düşünmek gerekir. Doğaldır ki; yoksul kesimler arasından gelen özürülüler, yoksulluğu (t)üreten başka sebeplerle de bir arada yaşadıklarından, bu kesim için yoksulluk, adeta bir kısır döngüye dönüşmektedir (Karataş, 2007).

Özürülülük, bir sağlık sorunu olarak başlamakla birlikte, beraberinde temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama, *insan onuruna yakışır* biçimde yaşam koşullarını yitirme ve giderek toplumdaki ve yaşamdan dışlanma tehlikesini getirmektedir. Dışlanma, kaynak eksikliğine, beklentilerin azalmasına, sağlık ve eğitim eksikliğine yol açar. Özürülülerin dışlanması ise; evde/toplumda “üretken bir birey” olarak yaşamasına engel olmaktadır. Bu da yoksullaşmalarını artıran bir faktördür. Fiziksel engellilerin, yetersiz ya da uygun olmayan ulaşım hizmeti, ulaşılabilirlik sorunları, öğretim eşitsizliği, eğitime ve istihdama katılımını zorlaştıracığı için hem ekonomik bir gelir elde etmesini, hem de sosyal katılımını engellemektir (Çalık, 2003).

Günümüz toplumlarında genellikle özürülü bireyler, kendi sorumluluklarını üstlenemez ve bunları istese de yerine getiremez düşüncesi yaygındır. Bu durum, özürülü bireyin kendi sorunlarını çözebilmesini ve toplum içerisinde bağımsız bir birey olmasını engellemektedir. Gerçekte ise; bireyi özürülü durumuna getiren özürün kendisi değil; toplumun özürülüye olan tepkisidir. Ayrıca bu türden bir toplumsal tepki, özürülü bireylerin bağımsızlığını sebepsiz şekilde reddeden bir adaletsizliğe neden olmaktadır (Ergün, 2007).

2. “Türkiye’de Özürülülerle İlgili Bazı Veriler

Dünya nüfusunun yaklaşık %10’luk bir dilimini özürülülüğün herhangi bir türü oluşturmaktadır. Türkiye’de ise; çok sağlıklı olduğu tartışılabilir de veri olarak kabul edilen araştırma sonuçlarına göre, özürülü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12.29’dur. Buna göre ülkemizde yaklaşık 8 buçuk milyon kişi özürülü olarak yaşamlarını sürdürmektedir. % 12.29 olan özürülü oranının %7,09’u erkek, %5,20’si ise; kadın olarak ifade edilmektedir (ÖZİDA, 2002).

Dünyada ve Türkiye’de en yaygın özürlü gruplarının sırasıyla *ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel özürlüler* [OGİDKZ] ve *süreğen hastalıklar* olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’deki özürlü nüfusunun %2,58’ini OGİDKZ; %9,70’ini ise; süreğen hastalığı olanlar meydana getirmektedir (ÖZİDA, 2002).

Bunun yanında, özürlülerde “eğitim seviyesi”, toplumun geneline göre *çok düşüktür*. Özürlülerin içinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı çok yüksektir. Okuma-yazma bilmeyenlerde genel oran yaklaşık %13 iken; OGİDKZ’de bu oran %36,33; süreğen hastalığı olanlarda ise; %24,81’dir. Okuma-yazma bilenlerin ise büyük kısmı ilkokul mezunudur [OGİDKZ’de %40,97; süreğen hastalığı olanlarda %47,1]. Ayrıca, özürlülerin eğitim durumlarına “cinsiyet” bağlamında bakıldığında, kadınların erkeklere göre *daha dezavantajlı* durumda olduğu görülmektedir. Örneğin okuma yazma bilmeyen kadınların oranı, OGİDKZ’de %48,01 iken; erkeklerde bu oran %28,14; süreğen hastalığı olanlarda ise; bu oran, kadınlarda %35,04, erkeklerde %9,78’dir. Buna ilâve olarak, ilkokul ve öncesi eğitim düzeyinde bulunanların oranı %84,2; *okur-yazar olmayanların* oranı ise genel oranın yaklaşık üç katı kadardır (ÖZİDA, 2002).

Özürlü bireylerin “istihdam” boyutu değerlendirildiğinde, Özürlülerde işgücüne katılım oranının düşüklüğü ve işsizlik oranının yüksekliği oldukça ciddi boyuttadır. Türkiye genelinde OGİDKZ’de *işgücüne katılım oranı* %21,71, *işsizlik oranı* ise; %15,46’dır. Bu oranlar, süreğen hastalığı olanlarda sırasıyla %22,87 ve %10,77’dir. Genel olarak kentte yaşayan özürlülerde kırdakilere göre hem işgücüne katılım hem de işsizlik oranları daha yüksektir. “Cinsiyet”e göre bakıldığında eğitim alanındaki duruma benzer şekilde kadınların erkeklere göre *daha dezavantajlı* olduğu görülmektedir. Kadınların hem işgücüne katılım oranları çok düşük hem de işsizlik oranları erkeklerden daha yüksektir. Bu durum Tablo 1’de detaylı olarak ele alınmıştır (ÖZİDA, 2002).

Tablo 1. Özürlülerin İstihdam Durumu, Yerleşim Yeri ve Cinsiyet Dağılımı

Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel özürlü nüfus %			
	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İşgücüne dahil olmayan nüfus oranı
Türkiye	21.71	15.46	78.29
Kent	25.61	17.43	74.39
Kır	17.76	12.58	82.24
Erkek	32.22	14.57	67.78
Kadın	6.71	21.54	93.29
Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel özürlü nüfus %			
	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İşgücüne dahil olmayan nüfus oranı
Türkiye	22.87	10.77	77.13
Kent	23.08	12.72	76.92
Kır	22.48	7.08	77.52
Erkek	46.58	10.28	53.42
Kadın	7.21	12.84	92.79

Kaynak: ÖZİDA, 2002.

ÖZİDA tarafından Ankara’da yapılan bir araştırma, istihdam edilen özürllülerin durumları hakkında fikir vermektedir. Araştırmanın çalışma evrenini, Ankara’da İş Kanunu kapsamında özürllü çalışma yükümlülüğü bulunan kamu kurum ve kuruluşları ile özel işyerlerinde çalışan özürllüler oluşturmaktadır. Toplam 62 işyerinde 341 özürllü çalışan ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, çalışan özürllülerin düşük ücretli, az nitelik gerektiren basit işlerde çalıştıkları; ayrıca ileri özür derecesi olan, cihaz, yardımcı araç kullanan özürllülerin çalışma hayatında “çok az” yer aldıkları görülmüştür. Anılan araştırmada özürllülerin çalışma yaşamlarına yönelik politikaların ve düzenlemelerin olmadığı, diğer taraftan çalışan özürllülerin çalışma yaşamına ilişkin gereksinimleri konusunda bilinçli olmadıkları ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2004, <http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov2/ov2calisanozurlusorunlari.htm>, et. 12.05.2010). Bu anlamda, düzenli ve insana yaraşır bir iş ve gelir elde etmek, özürllülerde yoksulluk oranının daha yüksek olduğu da düşünüldüğünde, özürllü olmayan bireyler açısından, olduğundan daha önemli hâle gelmekte ve özürllülerin sosyal hayatla bütünleşmeleri ve sosyal içerilmeleri önünde “kolaylaştırıcı” bir etken/imkân sağlamaktadır.

IV. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE AMAÇLARI

Günümüzde özürllülük politikalarının, bireyin fiziksel veya zihinsel sınırlılıklarını birincil sorun olarak görmeyen ve bireyin sosyal hayata ve emek piyasasına katılım potansiyeli ile özürllü bireylerin insan haklarına saygı gösterilmesi üzerinde odaklaşmayı tercih eden bir hareket noktasına doğru ilerlemekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, özürllüler çoğu zaman kendine ve çevresine faydası olmayan, yardıma muhtaç, güçsüz, korunması ve gözetilmesi gereken bireyler olarak algılanmakta ve tamamına yakını, toplumun ortalama sahip olduğu temel imkânlardan yoksun bırakılmakta ve dışlanmanın farklı formlarına maruz kalmaktadırlar. Sosyal dışlanma sorunsalının özürllüler açısından taşıdığı yıkıcı etki, bu çalışmanın temel problemini teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın genel amacı, sosyal dışlanma özelinde, sosyal politikanın temel sorunlarının özürllülere yüklediği negatif anlamı/riski, “özürllülerin gözü” ile anlaşılır kılmak ve bunu gerçekleştirirken, özürllülerin ihlal edilen sosyal haklarının yeniden gündeme getirilmesine katkı yapmaktır. Söz konusu genel amaca bağlı olarak araştırmanın *detaylı* amaçları, soru cümleleriyle ifade edilmiştir:

- 1) *Şu anda istihdam edildiğiniz kayıtlı/formel bir işiniz var mı?*
- 2) *Toplum içindeki konunuza yönelik “dışlayıcı” herhangi bir tutumla karşılaşmıyorsunuz?*
- 3) *Kendiniz vel veya bakmakla mükellef olduğunuz fertler, sosyal güvenlik şemsiyesi altında mıdır?*
- 4) *İşgücü piyasasında size uygun bir iş olduğunda, bundan nasıl haberiniz olmaktadır?*
- 5) *Eviniz kira mı yoksa size mi ait?*
- 6) *Özürllü bir birey olarak, eğitim imkânlarından yeterince yararlanabiliyor musunuz?*

- 7) *Özürliülerin sağlık sorunları açısından, kamusal sağlık hizmetlerini yeterli görüyor musunuz?*
- 8) *Siyasî anlamda sizin hak ve çıkarlarınızı temsil eden çevrelerin olduğuna inanıyor musunuz?*
- 9) *Bazı yerel yönetimlerde “engelliler meclisi”, “özürliüler plâformu” türünden birimler oluşturulmaktadır. Bu birimlerin etkin çalıştığına inanıyor musunuz? Söz konusu birimler, özürliülerin sosyal açıdan dışlanmasını azaltabilir mi?*
- 10) *“Özürliü bireyler, hem çalışamadıkları için yeterli bir gelir elde edememe hem de dışlayıcı tutumlardan ötürü bir işe yerleştirememeye nedeniyle giderek yoksullaşmaktadırlar.” Siz bu yargıya katılıyor musunuz?*
- 11) *Özürliülerin ne tür “sosyal hakları” olduğunu biliyor musunuz? Mevcut sosyal haklar yeterli midir?*
- 12) *Özürliülerin hak ve çıkarlarının korunması anlamında, örgütlenmeleri, sosyal dışlanmayı azaltabilir mi?*

V. YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırmada kullanılan başlıca yöntemlerden biri olan örnek olay (vaka) yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde veri toplama tekniklerinden mülâkat ve gözlemden yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Bursa ve Çanakkale Kent Konseyleri bünyesinde yer alan Engelliler Meclisine aktif üye olan özürliüler oluşturmuş; Bursa’dan 30, Çanakkale’den 20 özürliü bireyle yapılandırılmış derinlemesine mülâkat yapılmıştır. Görüşmeler 14 Şubat–29 Mart 2010 tarihleri arasında uygulanmış ve 20 ilâ 30 dakika arası sürmüş; ayrıca görüşülenlerin kimlikleri gizli tutulmuştur.

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan bir görüşme formu yardımıyla toplanmıştır. Söz konusu formda, özürliülerin sosyo-demografik özellikleri, çalışma yaşamlarına ve özür durumlarına ilişkin özellikleri, sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlar ile bu bireylerin sosyal dışlanma boyutlarını ölçmeye veya ortaya çıkarmaya yönelik birden fazla soru [sosyal dışlanma-özürliülük ilintisi bağlamında Berman ve Phillips (2000: 334–44) çalışması] yer almıştır [gelir, servet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, yaşam koşulları, politik temsiliyet, teknolojiye erişim, yoksulluk, sosyal haklardan mahrum bırakılma gibi açılardan sorular].

1. Bulguların Çözümlemesi

a. *Özürliülerin Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular*

Araştırmaya katılan özürliülerin yaşları 16 ile 72 arasında değişmektedir. Yaş ortalamaları 36 olan özürliü bireylerin çoğunluğunu erkekler (%70) oluşturmaktadır. Özürliülerin %64’ü bekârdır; buna karşılık erkek özürliülerde evlenme oranı oldukça yüksek çıkmıştır (%83,3). Özürliülerin eğitimleri ağırlıklı olarak lise (%30), ilkokul (%24), ön lisans, lisans ve yüksek lisans (%24) ve ortaokul (%14) düzeyindedir. Okur-yazar olmayanlar ise; %8’lik bir dilimi kapsamaktadır.

b. Özürlülerin Özür Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan özürlülerin %46'ısı ortopedik; %20'si görme; %14'ü zihinsel; %4'ü süregelen hastalığı olanlar ve %4'ü ise işitme, dil ve konuşma özürlüdür. Geriye kalan %12'lik kısmını da diğer özürlü grupları oluşturmaktadır. Söz konusu verilerden de görüleceği üzere, araştırma kapsamında görüşülen özürlülerin neredeyse yarıya yakını (%46) ortopedik özür-lülerden meydana gelmektedir.

c. Özürlülerin İstihdam Özelliklerine İlişkin Bulgular

Derinlemesine görüşme yapılanların %46'sının şu anda istihdam edildiği kayıtlı/formel bir işi bulunmaktadır. Bu oranın %51'i özel; %49'u ise kamu sektöründe çalışmaktadır. İstihdam edilenlerin %66'sını erkek grup oluşturmaktadır. Bu grubun %73.91'i lise ve üniversite mezunudur. Kadınların %34'lük kesimi herhangi bir formel işte çalışmakla birlikte; bu oranın %84'ünü lise ve üniversite mezunları meydana getirmektedir. Toplam ölçekte çalışanlar içinde ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunlarının oranı ise; %34.78'dir. Bunun yanında, üniversite mezunu olan özürlülerin *tamamı* güvenceli bir işte istihdam edilmektedir. Söz konusu durum, farklı açılardan yorumlanabilir. Eğitim imkânlarından yararlanma ve daha yüksek kalitede eğitim alma, özürlüler açısından, emek piyasasına daha kolay katılma ve iş bulma olanaklarını *kolaylaştırıcı* bir nitelik arz etmektedir. Diğer yandan, nitelikli iyi eğitim almış [özürlü] kadınların da eğitim imkânlarından yararlanarak sosyal içerilmeleri ve sosyal hayata tam katılımları mümkün olabilmektedir. Bu anlamda eğitim seviyesinin yükselmesi, özürlülerin istihdam edilebilirliğini *artıran* bir faktör olarak ele alınmalıdır.

İstihdam ekseninde, özürlü bireylere yöneltilen sorulardan biri, emek piyasası içerisinde kendilerine uygun bir iş olduğunda, bundan nasıl/ hangi araçlarla haberdar olduklarıdır. Bu konuyla ilgili verilen yanıtların büyük bir bölümünü *İş-Kur, gazeteler, İnternet, radyo, yakın çevre-arkadaşlar, sivil toplum kuruluşları [engelliler meclisi]* oluşturmaktadır. Söz konusu soruyla ilişkin olarak bazı özürlüler ilginç saptamalarda bulunmuştur. Söz gelimi, Çanakkale'den Bayan K (23, santral görevlisi)'ye yukarıdaki soru yöneltildiğinde kendisi şu ifadeleri zikretmiştir:

"İnternette, İş Bulma Kurumu'ndan, derneklerden, arkadaş çevremden... Ama özellikle kendim bakıp-buluyorum. 'Ağlamayan çocuğa meme vermezler!' Kimseye derdini söylemeden, iş aramadan, kimse sana gel-çalış demez! Çabalamak, savaşmak gerekir her konuda..."

Bursa'dan Bay Ö (38, memur) ise; şunları dillendirmiştir:

"Genelde İş-Kur yardımcı oluyor. Fakat şunun altını çizmek lazım. İşgücü piyasasında bizim gibilere uygun iş olmuyor, yani özel sektör bizim gibi elemanları istihdam etmeye biraz uzak! Bu konuda toplumumuzun daha çok yol alması gerek."

d. Özürlülerin Sosyal Güvenlik Kapsamında Bulunmalarına İlişkin Bulgular

Görüşme gerçekleştirilen özürlünün kendisinin ve/veya bakmakla mükellef olduğu aile bireylerinin bir sosyal güvenlik kapsamında bulunma oranı oldukça yüksek bir düzeyde yer

almıştır (%80). Bu bağlamda, özürllüer için sosyal güvenliğin oldukça önemli bir sosyal koruma sağladığı tezini, Bursa’da görüŖülen Bay T (56, emekli) de teyit etmiŖtir:

“..ben Ŗayet sigortalı olmasaydım, durumumuz çok vahim olurdu. Ailem benim üzerimden bakılıyor... Özelde (sektör) epey bi’ süre çalıŖtık. Sonrasında emekli olduk. Çok Ŗükür sosyal güvenliğ Ŗemsiyesinden yararlandık” .

e. Özürllüerinin Mülkiyet Durumuna İliŖkin Bulgular

Gerek Bursa’da gerekse Çanakkale’de kendileriyle görüŖülen özürllü bireylerin yaklaşık yarısının [%49,8] kira olan bir konutta ikâmet ettiği saptanmıŖtır. Bunlar arasında sadece biri (erkek, 20, görme özürllü, lise) pansiyonda kaldığını belirtmiŖtir. Kendi evinde ikâmet edenlerin çok büyük bir kesimi ise; konutları ailelerinden kendilerine kalmıŖtır. Bu durumu Çanakkale’den Bayan J (40, ev hanımı) Ŗöyle anlatır:

“ Biliyomusun; bu zamanda bir özürllünün kendine ait bir evde yaŖaması çok önemli! Bize bu ev, bana babamdan kaldı. Düşünüyom da geliri olmayan arkadaşlarım var ve kirada yaŖıyorlar. Zor durumdalar yani...”

f. Özürllüerinin Eğitim İmkânlarından Yararlanma Durumuna İliŖkin Bulgular

Bilindiği gibi, sosyal dıŖlanma olgusunun bir anlamda tezdadı olan kavram sosyal içe-rilmedir. Bu kavram, özellikle toplumda yaŖayan dezavantajlı/risk grupları açısından büyük önem arz eder. Özürllüer gibi toplum içerisinde yaŖayan grupların eğitim imkânlarına kolay eriŖimi, kendilerine yeterli ve kaliteli eğitim sunulması, söz konusu grupların sosyal hayatla bütünleŖme ve topluma tam-katılım hedeflerine ulaŖmada önemli rol oynamaktadır.

Bu araŖtırmada özürllüerinin eğitim imkânlarından yeterince yararlanma durumlarını tayin eden temel faktörü, sahip oldukları özür grupları oluŖturur. Ŗöyle ki; bedensel özürllü bireyler için eğitim imkânlarına eriŖilebilirlik, fizikî Ŗartların ıslahı ile mümkün olabilmektedir. Bay C (20, üniversite, bedensel özürllü) de bu duruma iŖaret ederek “eğitimle ilgili pek çok eksiklik var; özellikle fizikî Ŗartların uygunluğu konusunda bir çok sıkıntı yaŖamıyor” demiŖtir.

Bayan G (22, üniversite, görme özürllü) ise; kendi durumundan yola çıkarak eğitim imkânlarına eriŖim hususunda Ŗunları beyan etmiŖtir:

“Eğitim imkânlarından yararlandım. Ama yine kendi çabamla! Kitap olarak yararlanamadım. Ben görme engelli olduğum için hep (kitap) okutacak birilerini aradım. Çünkü kabartma yazıyla basmıyorlar!

Örneğin üniversitede ‘sana çay ısmarlarım, yemek ısmarlarım’ diyerek, pek çok kitap okuttum. Okutup ses kaydı yapıyordum. Daha sonra da bunu dinleyerek çalıŖıyordum... Bir diğer örneği de ÖSS sınavıyla ilgili olarak verebilirim. O zaman da çok zorlandım! Çünkü yine kabartma yazıyla basmadıkları için bir kiŖi okuyucu, bir kiŖi kodlayıcı iki kiŖiyle sına va girdim. Ek süre vermelerine rağmen, yine de zamana yetmedi! Yetmez de! Çünkü çoğu zaman okuyan kiŖiye soruyu tekrar ettirmek zorunda kalıyor insan. Bunlar sadece bir-iki örnek, daha pek çok Ŗey var!..”

Genel itibariyle görüşülen özürlü bireylerin çok büyük bir bölümünün eğitim imkânlarından *yeterince hizmet alamadığı* ve bu durumun da gelir getirici işlerde -insana yakışır istihdam edilme noktasında- olumsuz bir nitelik oluşturduğu gözlemlenmiştir.

g. Özürülülerin Sağlık İmkânlarından Yararlanma Durumuna İlişkin Bulgular

Özürülülerin sağlık hizmetlerine erişimi de -yukarıda değinildiği gibi- eğitim hizmetlerine erişim kadar önem taşımaktadır. Özellikle sosyal dışlanma olgusunun temel parametrelerinden biri (Berman ve David, 2000: 333) olarak gösterilen sağlık hizmetlerine erişim, bu çalışmada da üzerinde durulması gereken önemli bir konu olmuştur. Bu bağlamda, Bursa ve Çanakkale örneklerinden hareketle, kendisiyle görüşülen özürlü bireylerin kimi yönden birbirlerini tamamlayan, kimi yönden de farklı bakış açılarının ortaya konulduğu yorumları söz konusu olmuştur.

Görüşülen bireylerin çoğunluğu, kendilerine sunulan sağlık hizmetlerinden memnun olmadığını belirtmektedir. Bu memnuniyetsizliği belirli alanlarda toplamak mümkündür. Bunlardan birisi, sağlık alanında kaliteli sağlık eğitim bilgisi almayan personelin durumudur. Bu hususta Bay S (59) şunları söylemektedir:

“Kamusal sağlık hizmetlerini kesinlikle yeterli görmüyorum! 2003 yılında bir kalp krizi geçirdim. Bu kriz sebebiyle doktora götürüldüm ve ihmalsizlik ve yanlış teşhis sonucu sol ayağımın kangren olduğunu söylediler. Sol ayağım kesildi sonra... Bu, hayatımda başıma gelebilecek en büyük sağlık hizmetleri felaketi idi. Bütün hayatım alt-üst oldu. En kötüsü de bunun sorumlularının ceza çekmemesiydi! Bu krizden sonra sol ayağымda küçük yara çıktı... Gerçekten bu ihmal edilmemeseydi bacağım kesilmezdi!”

Yukarıdaki durumu destekleyen bir diğer yorum da Bay H (28)'den gelmiştir:

“Sağlık hizmetlerinin eksiklikleri var tabi. Hastanelerde engellileri dolaştırarak görevli bulunması gerekiyor. Fakat sözde ortada görevli vs. yok. Engelli birey kendi çabalarıyla, imkânlarıyla başının çaresine bakıyor ve çevredeki insanlardan destek alıyor...”

Söz konusu memnuniyetsizliğin boy gösterdiği bir başka alan olarak, özürülülerin sağlık alanındaki hakları konusunda bilinçsiz olmaları ve böylelikle sağlık hizmetlerinden daha etkin yararlanamamaları gösterilebilmektedir. Bu konuyla ilgili Bayan A (30),

“sağlık hizmetleri engelli-engelsiz fark etmez, hemen herkesin sıkıntı yaşadığı bir alan... Ama engellilerin haklarına hâkim olmaları, bilinçli hasta olmaları çok daha önemli bir faktör bence”

diyerek bu duruma farklı bir boyut katmıştır.

Mevzuatın yeterli işletilememesinden kaynaklanan problemler de söz konusu memnuniyetsizliği derinleştiren alanlardan birisini oluşturmaktadır. Bayan M (31),

“yeterli görmüyorum; çünkü meselâ özürlü olarak sağlık hizmetlerinden rapor alınmak istenince, sıkıntı çıkıyor. Rapor alanındaki yönetmeliği yeterli bulmadığımı belirtmek isterim”

demiştir.

Sağlık hizmetlerine erişim noktasında ‘sorunlu’ alanlardan biri olarak da fizikî çevre koşullarının iyileştirilememesi ifade edilmektedir. Çoğu özürlü bireyin buna ilişkin ortak yorumları söz konusudur. Bunlar arasından Bayan T (23) fizikî şartlar ile ilgili şunları zikretmiştir:

“Sağlık hizmetlerinde önemli bir başka mesele de engelli tuvaletlerinin olmaması ya da az olması. Engelli bireyler bazen haftalarca hastanelerde yatmak durumunda kalıyor. Ama engelli bireyin temel ihtiyaçlarını giderebileceği bir engelli tuvaleti yok! Bu tür tuvaletlerin olduğu hastanelerde de genellikle buraları temizlik odası olarak kullanılıyor. Bu konuda adam akıllı bir düzenleme ne yazık ki yok! Ayrıca hastaların sayısı fazla; ama tedavi uygulayacak kişi ve kuruluşlar az olduğu gibi altyapılar da yetersiz yani kardeşim!..”

Yukarıda ifade edilen durumun yanı sıra, sağlık hizmetlerinden memnun olan -az da olsa- belli bir kesim bulunmaktadır. Bay M (39), sağlık hizmetlerinin temel ihtiyaçları karşılaması bağlamında yeterli olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir:

“Diyalize gireceğim zaman evimden servisle çıkıp gerektiği kadar tedavi gördükten sonra yine servisle evime bırakılıyor. Bu benim için büyük bir avantaj; çünkü ulaşımında güçlükler yaşıyorum.”

Üniversite-terk görme özürlü Bay K (28) de Bay M (39) gibi düşünmektedir. Ona göre;

“sağlık hizmetlerinde gelinen aşama yeterli değildir. Ancak karamsar olunması gerekir. Örneğin işi olmayan özürlü bir bireyin başvurusundan sonra kendisine yeşil kart verilebiliyor. Bu çok güzel bir hizmet! Aynı zamanda yollara rampa yapıldı, tekerlekli sandalyeli arkadaşlar için ve eskisine oranla öncelik artık özürülere verildi...”

h. Özürlülük Durumunun “Dışlayıcı” Tutumla Olan Münasebeti

Bilindiği üzere, sosyal dışlanma kavramının temel ilgi alanını, sosyal hayata katılımı güçlük çeken bireyler oluşturmaktadır. Özürlü vatandaşlar, toplum içerisindeki konumuyla bağlantılı olarak “dışlayıcı”/“damgalayıcı”/“ayırıcı”/“önyargı” temelli davranış ve tutumlara maruz kalabilmektedirler. Dezavantaj grubunda yer alıp, çok-boyutlu ayırıcı muamelelere maruz kalmak da mümkün olabilmektedir. Bu anlamda, çoklu-ayırıcılıkla yüz yüze gelen, örneğin özürlü olmasının yanında yoksul, yaşlı ve kadın; ama aynı zamanda inancından ya da etnik kimliğinden ötürü ‘azınlık’ durumundaki bireyler açısından mahrumiyet, daha ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, sınırlı koşullarda dahi olsa, özürlü bireylere, kendilerinin dışlayıcı tutumlarla karşı karşıya kalıp-kalmadığı sorulmuştur.

Çalışmada, kendilerine yönelik dışlayıcı tutumların varlığıyla ilgili olarak yöneltilen soruya, özürlü bireylerin çoğunluğu (%68) evet; kalan kısmı (%32) ise hayır yanıtını vermiştir. Kendilerinin toplum içinde dışlandığını ve/veya ayırıcı muamelelere maruz kaldığını belirten özürülülerden Bayan Ü (31) şöyle devam etmektedir:

“Ben görme engelli birisiyim. Meselâ yolda yürürken insanlar tek başına görünce

beni farklı davranıyorlar. Farklı davranmaları önyargılı olmalarından kaynaklanıyor. Görme engelli olmam sebebiyle insanların farklı davranmaları, bende 'dışlanmış' hissi uyandırıyor!..”

Bay E (46), benzer bir ifade ile duruma açıklık getirmektedir:

“Engelimden dolayı, toplumda dışlanmaktayım. İnsanlar bana zaman zaman çok acıyarak bakıyorlar. Bu durum beni çok rahatsız ediyö...”

Bireyler-arası iletişimsizliği büyük bir problem olarak gören işitme, dil ve konuşma özürlü Bay A (39),

“...duymadığım ve konuşmadığım için kimse beni anlamıyor! Bu yüzden iletişim sağlayamıyorum. Bir de insanlarda bir 'acıma' duygusu seziyorum. Sonuç olarak kendimi dışlanmış hissediyorum...”

şeklinde durumu özetlemektedir.

Master derecesine sahip, Bay C (39) ise; yaşadığı trajik hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

“Duygusal birliktelik içinde bulunduğum kız arkadaşımın en büyük dışlayıcı tutumu gördüm. Ben diyalize tam bağımlı olan biriyim. Bu durumu öğrendiği gün kendisi beni terk etti! O günden sonra kendimi toplumdaki da soyutladım. Kimseye 'güvenemez' oldum... İnsanlar bana hep acizmişim gibi bakıyor! Hatta tek başıma kalma korkusu, geleceğe yönelik en büyük endişelerimden.”

Toplumsal açıdan kendilerinin dışlanmadığını ifade eden ya da kendilerini toplumun aktif bir parçası olarak gören özürlü bireyler, benzeri negatif tutumların sadece beyinlerde türetildiğini belirtmektedir. 59 yaşındaki Bay H, bu durumu şu şekilde izah eder:

“Sokağa çıktığımda, şu âna kadar çevremden, arkadaşlarımdan, herhangi bir dışlayıcı davranış görmedim. Biraz da insanın kendisinde biter bu işler! Yani tamam, toplumumuz bilinçsiz; ancak toplum bilinçsiz diye, biz de kendimizi geri çekersek dışlanırsınız.”

Yukarıdaki ifadeye paralel olarak Bayan K (23) de şöyle bir yorum yapmıştır:

“İnsan kendisini geliştirdikten sonra dışlayıcı tutumlarla karşılaşmaz. İnsanlardan farklı olduğunu düşünüp çekingen davranırsan zaten dışlanırsın! Her şeyi karşı taraftan beklemek gerekir. Aslında burada ailelere de görev düşüyor. Kişiyi eve kapatıp kendini geliştirmesine izin vermezse, kişi zaten engelli, iyice engelli hisseder kendini. Yani dışlandığını düşünür. Sokağa çıktığında herkesin ona baktığını ve herhangi bir durumda engel durumunun yüzüne vurulup dışlanacağını düşünür. Ben hiç bu tip şeylerle karşılaşmadım! Çünkü hem bu yönde bir düşüncem yok hem de iyi bir eğitim alma şansım oldu...”

i. Özürlülerin Hak ve Çıkarlarının Temsiline ve Sosyal İçerilmesine İlişkin Bulgular

Berman ve David (2000: 340) araştırmasında, sosyal açıdan dışlanan kimselerin temsil edilmesinde ve böylece sorunlarını daha kolay duyurabilmesinde kendilerine ait olarak kurulan meclislerin, platformların ve siyasî temsil birimlerinin önemine değinmektedir. Bu bağlamda, söz konusu durumu Bursa ve Çanakkale örneklerinde gözlemek amacıyla,

kendisiyle görüşülen özürlü bireylere bir takım sorular sorulmuştur. Bu sorulardan birisi, “siyasî anlamda sizin hak ve çıkarlarınızı temsil eden çevrelerin olduğuna inanıyor musunuz?”dur. Bu soruya Bayan K (23) şöyle yanıt vermiştir:

“Bu tarz çevrelerin olduğuna inanmıyorum! En basitinden hâlâ kendi imzayı tek başıma atamıyorum. Kör olduğuma dair iki şahit istiyorlar. Bu hâlâ büyük bir eksiklik! Böyle siyasî çevreler gerçekten olsaydı bu durumda olmazdık. Hak ve çıkarlarımız temsil edilmiyor...”

Bay O (26) ise bu konuda şunları söylemiştir:

“Siyasî anlamda hak ve çıkarlarımızın yeterince temsil edildiğine inanmıyorum. Hakların korunması bir yana, engelliler kendi çıkarları uğruna zaman zaman kullanılabilirler. Yani siyasetçiler bizi seçim malzemesi olarak görüyo... Ve bu duruma kimse ses çıkarmıyor!”

“Bazı yerel yönetimlerde ‘engelliler meclisi’, ‘özürlüler plâtformu’ ve benzeri birimler oluşturulmaktadır. Bu birimlerin etkin çalıştığına inanıyor musunuz? Ayrıca bu birimler, özürlülerin sosyal açıdan dışlanmasını azaltabilir mi?” sorusu, söz konusu durumla ilgili olarak kendilerine yöneltilen bir diğer soruyu oluşturmaktadır. Verilen yanıtların %78’i [50 kişiden 39’u] bu birimlerin etkin çalışmadığını ve sosyal dışlanmayı azaltmada yardımcı olamadığını belirtmiştir. Bu durum, Bursa ve Çanakkale’den iki örnekle desteklenebilir. Bursa’dan Bay E (20),

“Birimlerin etkin olarak çalıştığına inanmıyorum. Sebebi de şudur: Buralarda görev alanların, engelli olsun veya olmasın bu kişiler, yeterli seviyede bilgi sahibi değiller... Dolayısıyla yeterli bilgi sahibi olmayanların olduğu bir yerde de etkin çalışma olamaz!”

Çanakkale’den Bay H (31)’nin ifadeleri ise daha manidardır:

“...Hayır inanmıyorum! Çanakkale’de bu tip birimler var, evet, hatta ben de yönetim kurulundayım. Fakat bir şey yapamıyoruz ki! Kendi adımıza bir dilekçe bile yazamıyoruz. Açıkçası kendimizi tam olarak ‘ifade edemiyoruz’. Bir de buraları tamamen ‘sembolik’ çalışıyor. Etkin değiller yani! Sadece engellileri bir araya getiren etkinlikler düzenliyorlar. Sorunlara inmiyorlar yani! Bence toplumumuz, engellileri ne kadar tanırsa, her yer o kadar bilinçlenir, dışlanma da çok olmaz diye düşünüyorum.”

Görüşülen özürlülerin bir bölümü ise; söz konusu birimlerin dışlanmayı azaltıcı bir misyon üstlendiğini savunmaktadır. Buna göre, insanların özürlüler konusunda, daha fazla bilinçlendirilmesinde böylesi çeşit yapılanmalar, verimli katkılar yapabilmektedir. Bursa’dan Bayan J (31), Engelliler Meclisi’ni son derece önemli görerek, şu eklemelerde bulunmuştur.

“Ben bu kurumların daha etkin çalışacaklarına inanıyorum. Şu anda da güzel çalışmalar yapılıyor. Eğer bilinçlendirme amaçlı eğitim seminerlerinin sayısı artarsa, çok daha iyi sonuçların alınacağına inanıyorum. Çevremizdeki engelliler topluma bu yolla kazandırılırsa, bunun için emek harcanırsa, mesai harcanırsa, dışlanma azaltılabilir bence.”

Üniversite mezunu Bay M (28) de şunları söylemiştir:

“Çanakkale’de birçok engelli toplum örgütleri var. Bu örgütlerin en büyük hedefi, engelli bireylerin toplumla daha barışık yaşamasını sağlamaktır. Daha atılacak çok adımlar var!.. Bu tür birimlerin dışlanmamızı azaltacağına inanıyorum...”

Özürlü bireylerin hak ve çıkarlarının korunması manasında ‘örgütlenmeleri’ nin, kendilerinin sosyal içermelerini *kolaylaştırıcı* bir etmen olup olmayacağı sorusuna ise; özürlü katılımcıların hepsi [%100] “evet” yanıtını vermiştir. Bu durum, Berman ve David (2000: 345–46) araştırmasındaki sonuçla da örtüşmektedir. Bay F (42) özürlülerin örgütlenmesi ile sosyal içermesi arasındaki ilişkiye net bir yorum getirmiştir:

“Evet, sosyal dışlanmayı azaltır. Çünkü engelli bireyler kendilerini daha iyi anlayabilme fırsatı bulurlar. İş dışarıdan görüldüğü gibi değil! İnsanın başına gelmeden anlayamıyor sıkıntıların büyüklüğünü! Şayet örgütlenirlerse, birlik olurlarsa hem sıkıntıların çözümünde daha bilinçli olunur hem de sosyal dışlanma daha az görülür.”

Görüldüğü üzere, özürlü bireyler-arasında *örgütlenme kültürünün geliştirilmesi*, kendilerini ilgilendiren meselelerde aktif bir taraf olarak söz söyleme/sesini duyurma ve bu anlamda kendi hak ve çıkarlarını muhafaza etme noktasında başat rol oynamaktadır.

k. Özürlülerin Sosyal Haklarına İlişkin Bulgular

Özürlülerin topluma *eşit* vatandaşlar olarak katılabilmeleri için eşit hakların ötesinde, onların *özel* durumlarını *dikkate alan* bazı toplumsal destek mekanizmaları da gerekmektedir. Yoksulluk genel olarak çok-boyutlu bir sorun olduğu, çoğu zaman *eğitimsizlik, iş hayatındaki başarıyı belirleyen becerilerden yoksun olma, bir azımlık mensubu olma, bedensel veya zihinsel özürlülük, sorunlu bir aile çevresi* gibi durumlarla yakından bağlantılı bulunduğu için, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele yöntemleri de eşit hakların ötesinde kişiye veya sosyal gruba özel yöntemler gerektirmektedir (Buğra, 2005).

Özürlülere ilişkin sosyal haklar konusu, bir taraftan uluslararası belgelerde bir taraftan da başta Anayasa olmak üzere ulusal mevzuatta gereğince işlenmektedir. Bu yönde, ortaya çıkacak hukukî düzenleme ihtiyacını karşılayacak yeni çalışmaların da mutlaka yapılması gerekmektedir. Ancak, bu alandaki asıl sorun, sosyal algı ve anlayışlarla, uygulamalardaki tutarsızlıklardan kaynaklanmakta; ayrıca özürlülerin kendilerine verilen sosyal haklar hakkında bilgi sahibi olup olmadığı da büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda çalışmada, özürlülerin ne tür sosyal haklara sahip olduğu da sorulmuştur.

Çalışmada, özürlülerin *eğitim düzeyi* ile *sosyal haklar hakkındaki farkındalık* arasında doğru orantılı bir korelasyon saptanmıştır. Görüşmelerde, meslek yüksek okulu, lisans ve yüksek lisans mezunu olan özürlülerin, ne tür sosyal haklara sahip oldukları sorulduğunda, kendileri detaylı bir biçimde yanıt vermişlerdir. Bayan Ş (41)’nin verdiği yanıt bu durumu özetler niteliktedir:

“Engellilerin ne tür sosyal hakları olduğunu gayet iyi biliyorum, haberdarım. Bizlere sunulan ulaşım ve su kullanımıyla ilgili indirimler, yüksek öğretimde bize verilen imkânlar, kota sistemleri, teknolojik hizmetler vs. Bana kalırsa mevcut sosyal haklar

kanun bakımından yeterli; fakat yönetmelikte ya da uygulamada aksayan yönler var!” kıntılarının çözümünde daha bilinçli olunur hem de sosyal dışlanma daha az görülür.”

Buna karşılık okur-yazar olan ya da ilkökul ve ortaokul mezunlarının tamamına yakınının [%96,3] sosyal haklar hakkında bilgileri mevcut değildir. Bay C (44)’nin vermiş olduğu yanıt ise şöyledir:

“Bilemeyeceğim ki; nasıl haklarım olduğunu takip edemiyorum yani...”

Yukarıdaki durum göstermektedir ki; özürlü bireylere yönelik olarak işletilen sosyal haklar özürülüler içinde eğitim imkânlarına erişen, eğitimliler tarafından bilinebilmektedir. Oysa ÖZİDA (2002) tarafından yapılan Türkiye Özürülüler Araştırması’nda, özürülülerde eğitim seviyesinin toplumun geneline göre çok düşük olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda özürülülerin içinde *okuma-yazma bilmeyenlerin* oranının da çok yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Okuma yazma bilmeyenlerde genel oranın yaklaşık %13; ortopedik-görme-işitmedil-konuşma ve zihinsel özürülülerde [OGİDKZ] %36,33 ve süreğen hastalığı olanlarda ise; %24,81 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada da görüldüğü üzere, Türkiye’de özürülülerin eğitim imkânlarından yararlanma oranı son derece düşüktür. Dolayısıyla kendileriyle ilgili olarak gerçekleştirilen sosyal hakların, özürülülere anlatılması noktasında devletin, sivil toplum kuruluşlarının, yazılı ve görsel medya organlarının koordineli çalışması zorunluluk arz etmektedir.

1. Özürülülerin Yoksulluk Hakkındaki Düşünceleri

Özürülü bireylerin başkalarına yük olmadan, kendilerine toplumda önemli bir yer edinmelerinin en önemli koşulu istihdam *edilmeleridir*. Çağımızda çalışma olgusu, “insan hakkı” olarak değerlendirilmektedir. İnsan hakları kavramının gelişim süreci içinde bir “sosyal hak” olarak kabul gören çalışma; her medenî toplumda tüm bireyler için ulaşılmak istenen bir hedef olarak görülmektedir (Karataş, 2007).

Bu çalışmada son olarak, özürülülere “Özürülü bireyler, hem çalışamadıkları için yeterli bir gelir elde edememe hem de dışlayıcı tutumlardan ötürü bir işe yerleştirememeye nedeniyle giderek yoksullaşmaktadır. Siz bu yargı hakkında neler düşünüyorsunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Özürülü bireylerin kendi düşünce iklimlerinde istihdam-yoksulluk ilişkisinin nasıl algılandığı ortaya çıkarmayı amaçlayan bu soruya verilen yanıtlar ise; oldukça çarpıcı olarak değerlendirilebilir. Bunlardan bazılarını paylaşmak gerekirse örneğin, Çanakale’den Bay U (28), söz konusu yargıyla ilgili şunları paylaşmaktadır:

“Türkiye genelinde bu tür sorunlar var maalesef. Genelde işsiz kesim içinde kendini geliştiremeyen ve yetiştirmeyen vasıfsız özürülü arkadaşlar var. Burada kendilerine daha iyi yaşam koşulları verilebilir. Bunun yanında meselâ KPSS’de %87 oranında başarılı olan bir özürülü atanamıyor. Aynı şekilde özürülü bir bireyden olmayacak bir meslek isteniyor!.. Örneğin ziraat yüksek mühendisi ya da makine mühendisi olması isteniyor. Bir özürülünün bu meslekleri edinmesi oldukça zor! Özürülülerin istihdam alanları daraltıldığı için çeşitli gerekçelerle özürülüler işsiz kalıyorlar. Bu da onları daha yoksul yapıyor...”

İşitme, dil ve konuşma özrü bulunan Bay F (38), benzer duruma işaret edenlerden birisidir. Kendisi, bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Evet, ben de bu yargıya kesinlikle katılıyorum! Evliyim, 2 çocuğum var. İş bulma konusunda gerçekten çok zorlanıyorum ve gelecekteki en büyük korkum ekonomik açıdan sıkıntı çekmektir. Ailemi geçindirememek bu korkularımın arasında, fakir olmak istemiyorum.”

Bay M (31) de özürüllüğü ve kendisine yönelik olumsuz tutumları, istihdam edilme sürecinde bir ‘handikap’ olarak yaşamış ve şunları söylemiştir:

“Bu durumu bizzat yaşamış biriyim... Engelliye yönelik istihdamlarda öncelikli olarak bilgiyle ilgili sınavlar yapılır, daha sonra mülakata alınırsınız. Ben de sınava girdim ve daha sonra mülakata alındım. Kendimin o sınavda birinci çıkacağımdan emindim. Fakat mülakatta benden daha düşük puan alan biri, benden daha fazla görebiliyor diye, işe alındı. Bana direk olarak ‘sen bizim ne işimize yararsın ki?’ denildi. Daha iyi görüyorsan, yüzdelik dilimin ne kadar iyi olursa olsun fark etmiyo..! O dönem işsiz kaldım epeyce, zor günler geçirdik... Bir de işe girince karşılaşılan bir başka problem de şu: Ben engelim nedeniyle her işi yapamıyorum, yaptıklarım da sınırlı işte! Yapamadığım işleri diğer sağlam insanlar yapıyorlar. Fakat bu çalışanlar da çok az maaş alıyorlar. -Benim için- ‘bu bir işe yaramıyor, neden buradaki?’, ‘biz daha fazla çalışıyoruz’ düşüncesi hâkim oluyor... Yani o yüzden birçok engelli bu fikir nedeninden işinden oluyor. Dolayısıyla iş alanı daraldığı için de engelli bireylerin çoğu yoksullaşıyorlar.”

Çalışmada, yukarıda değinilen temel yargıya kısmen katılanlar da söz konusudur. Onlara göre, bunda özürülülerin sahip olduğu eğitim düzeyi ve özür grubu belirleyicidir. Bununla ilgili Bayan A (33) şunları dile getirmiştir:

“Bu duruma ben kısmen katıldığımı belirtmek isterim. Çünkü eğer bir özürülü iyi eğitim almışsa ve zihinsel özürülü değilse daha kolay iş bulabilmektedir. İş hayatında mutlaka sorun yaşar; ama diğerlerinden daha az yaşar diye düşünüyorum. İş varken de gelir kazanacağımdan kendini toplumda daha rahat hisseder... Bir de ayrıca artık iş dünyasında özürülülerle ilgili ilgi yoğunluğu da var...”

Söz konusu yargıya bütün bütün karşı çıkan belirli kesimler de olmuştur. Bunlar genelde, özürülü bireylere verilen sosyal yardımlar, özürülü aylıkları ve evde bakım aylıklarını örnek göstererek, kendilerinin ve ailelerinin gelir yoksulluğunun yıkıcı etkilerinden şu ya da bu şekilde uzaklaşabildiğini belirtmiştir. Bayan Z (23), bununla ilgili olarak şu yorumda bulunmuştur:

“Hayır, bu yargıya kesinlikle katılmıyorum! Hele günümüzde hiç katılmıyorum! Çünkü eskiden çalışmayan veya çalışmayan engelinin yaklaşık 200TL geliri olurken, bugün ise 900TL gibi geliri olabiliyor. Çalışmasa da almış olduğu engelli maaşlarıyla asgari ücret düzeyinde gelire sahip diyebiliriz. Örneğin hem engelli hem de evde bakım parası alınabiliyor. Dolayısıyla çalışmasa da bir geliri var! Ben istesem şu an çalışmayıp gelen engelli maaşla geçinebilirim. Ama ben her şeye rağmen çalışmayı tercih ediyorum. Yani kişinin kendi elinde olan bir şey bu! Mesela ablam ve eniştemin ikisi de engelli ve işsizler. Çocukları da olmasına rağmen, aldıkları engelli maaşlarıyla ev ge-

çindiriyorlar. Demek istediğim şey, kişinin kendisine bağlı çalışmak da evde kalmak da. Ben böyle bir yoksullaşmaya rastlamadım..”

Her şeyden önce istihdam, bütünleşmenin ve sosyal içerilmenin temel bir yoludur. İşsizlik, özellikle uzun süreli işsizlik ve giderek artan şekilde hane halkından tamamının işsiz olması durumu başta gelen dışlanma etmenidir. Bunun yanında zaman zaman işsiz kalıp zaman zaman düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışanlar da mevcuttur. Düşük ücretli işlerde çalışmak insanların daha yüksek nitelikli işlere geçip sosyal dışlanma kısır döngüsünden kurtulmaları için her zaman yeterli değildir. İnsanların düşük ücretli, güvencesiz ve sömürücü nitelikteki işlerde çalışmaya mecbur kalmamalarını sağlamak temel öneme sahiptir. Çünkü bu durum onların toplumdan dışlanmalarını sürdürür. Bu yüzden kaliteli, sürdürülebilir istihdam sosyal içerilme için vazgeçilmez bir araç olarak değerlendirilmelidir (Gündüz, 2007). İfade edilen bu durumun, özürlü bireyleri de kapsadığı unutulmamalıdır.

DEĞERLENDİRME

Bursa ve Çanakkale Kent Konseyleri'nde yer alan ve çoğunluğunu ortopedik özürlü erkek bireylerin oluşturduğu bu çalışmada, özürlü kadın bireylerin istihdam olanaklarından yeteri kadar yararlanmadığı görülmektedir. Ancak üniversite mezunu olan özürlü kadınların ise; tamamının insana yakışır, güvenceli bir işte istihdam edildiği tespit edilmektedir. Bu anlamda kaliteli ve yüksek eğitim seviyesi, hem özürlü hem de kadın olduğu için ikili dışlanmaya maruz kalan kesimler açısından bir “çıkış noktası” oluşturabilmektedir.

İstihdamın oransal dağılımı ekseninde bir değerlendirme yapılırsa, özürülülerin kamu ve özel sektörde hemen hemen yarı yarıya istihdam edildikleri gözlenmektedir. Bu durum, her iki sektörde istihdam edilebilirlik imkânlarının mevcut/aktif olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte özürlü bireylerin çoğunluğu, iş arama aracı olarak *İş-Kur*, *gazeteler*, *İnternet*, *radio*, *yakın çevre-arkadaşlar*, *sivil toplum kuruluşlarını [engelliler meclisi]* adres göstermektedir. Dolayısıyla farklı iş arama kanallarından yararlanıldığı açıkça görülmektedir.

Türkiye’de yoksul kesimlerin sosyal güvenliğini temin etme anlamında uygulana gelen *yeşil kart*, özürülülerin bir bölümü içinde oldukça geniş bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanma, özürülülerin çoğunluğunu kapsayan bir özellik ve yapı taşımaktadır.

Bu çalışmada, özürlü bireylerin mülkiyetten dışlanma şeklinde ifade edilen bir sosyal dışlanma formuna sahip olmadıkları tespit edilmektedir. Özürülüler ya kira olan ya da kendilerine ait bir konutta [ailelerinden kalan] ikâmet etmektedirler.

Bu çalışmada, özürlü bireylerin mülkiyetten dışlanma şeklinde ifade edilen bir sosyal dışlanma formuna sahip olmadıkları tespit edilmektedir. Özürülüler ya kira olan ya da kendilerine ait bir konutta [ailelerinden kalan] ikâmet etmektedirler.

Özürülülerin eğitim hizmetlerinden tam ve etkin bir şekilde yararlanma düzeyi, sosyal dışlanma olgusunun bir parametresi olarak ifade edilmektedir. Ancak sahip olunan *özür grubu*, bunda büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen, özürlü bireylerin çok büyük bir bö-

lümünün eğitim hizmetlerinden yeteri kadar yararlanamadığı saptanmaktadır. Bu durum kendilerinin eğitim imkânlarından dışlandığını göstermektedir.

Özürülülerin sağlık hizmetlerine erişimi de büyük önem arz etmektedir. Sosyal dışlanmanın bir diğer yönünü meydana getiren sağlık hizmetlerine erişim konusu, özürülüler için sorunlu bir alan olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada, görüşülen bireylerin çoğunluğu, kendilerine sunulan sağlık hizmetlerinden memnun olmadığını belirtmiştir. *Sağlık alanında kaliteli eğitim veya bu alanla ilgili efektif bilgisi olmayan personelin varlığı, özürülülerin sağlık alanındaki hakları konusunda bilinçsiz olmaları, ilgili mevzuatın yeterli işletilememesinden* kaynaklanan problemler ve fizikî çevre koşullarının iyileştirilememesi, üzerinde durulması gereken önemli konu başlıkları olarak öne çıkmaktadır.

Kendilerinin toplum içerisinde dışlandığını ve/veya ayrımcı muamelelere maruz kaldığını belirten özürülülerin büyük bir çoğunluğu (%68) ise; gündelik hayatta büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Ancak az da olsa bazı kesimler, bu durumun *eğitim seviyesinin artırılması ve kişisel çabalarla* aşılabileceğini savunmaktadır.

Örgütlenme kültürünün geliştirilmesi, özürülülerin toplumsal hayatta dışlanmalarını azaltıcı bir rol oynayabilmektedir –ki bu çalışmada özürülülerin hepsi bu doğrultuda irade beyan etmişlerdir. Ancak hâlihazırda aktif olan özürülü birimlerinin [engelli meclisi, engelli platformu vb birimler] etkin ve verimli *çalışmadığını* belirten ve bu anlamda sosyal dışlanma sorununu azaltmada *yetersiz* olduğunu söyleyen özürülü bireyler de [%22] yer almaktadır.

Özellikle 90'lı yıllardan bu yana teorik düzlemde haklar konusunda oldukça önemli gelişmeler yaşansa da uygulamalardaki çelişkiler ve toplumsal algı ile anlayışlardaki problemler, özürülülere ilişkin sosyal hakların sağlık bir zeminde ilerlemesine ket vurmaktadır. Çalışmada, özürülülerin *eğitim düzeyi ile sosyal haklar hakkındaki farkındalık arasında* doğru orantılı bir korelasyon gözlenmektedir. Görüşmelerde yüksekokul/lisans/ yüksek lisans mezunu olan özürülülerin, kendilerini direkt olarak hangi sosyal hakların ilgilendirdiği konusunda oldukça ayrıntılı bilgi sahibi oldukları tespit edilmektedir. Buna mukabil sadece okur-yazar olan ve/veya ilkököl ve ortaokul mezunlarının tamamına yakınının sosyal haklar hakkında bilgilerinin mevcut olmadığı gözlemlenmiştir.

Ayrıca özürülü bireyler, *ayrımcı tutumlara* maruz kalma ile başlayan ve insan onuruna yakışır bir işte bulunamama ve dolayısıyla gelir yoksunluğu ile devam eden ve sonucunda toplumsal tecrit, yılgınlık, içe kapanma ve içinde yaşanılan çevreye yabancılaşma gibi durumlara götüren bir dizi sosyal, iktisadî ve psikolojik sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Buna karşılık, sahip olunan *eğitim düzeyi ile özür grubu*, bu sarmalda temel belirleyiciler [indikatör] olarak göze çarpmaktadır.

Özetle, özürülülere ilişkin politikaların genel bakış açısı, *eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, konut-barınma ve toplumsal hayata katılım* gibi temel dinamik sorun alanlarında [-ki bu alanlar sosyal içerilme politikalarının da esasını meydana getirir] özürülülerin fırsat eşitliğinden yararlanan bir nüfus grubu olarak kabul edilmesi olmalıdır. Özürülüler, toplumsal hayatta eğitim ve istihdam alanlarında çok büyük ve çetin mücadeleler vermek zorunda bırakılmaktadır. Nüfusunun çoğunluğu, eğitimde fırsat eşitliğinden yararlanamamakta ve bu sebeple *olağan, uzmanlık gerektirmeyen, düşük ücretli işlerde* çalışmak zorunda kalmaktadır.

Fizikî engeller, özürlülerin erişilebilirliklerini engellemekte; toplumsal tutumlar kendilerini kültürel hayattan ve sosyal ilişkilerden koparmakta; önyargı, bilinç ve bilgi yetersizliği ise; özürlüleri toplumun geri kalanından ayırarak, kendileri için düzenlenen kurumlarda eğitilmelerine, istihdam edilmelerine ve hayatlarını idame ettirmelerine yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Keyder, Ç., (2007), “Türkiye’nin Büyük Kentlerinin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşayan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, **Tes-İş Dergisi**, s. 83–9.
- Bauman, Z., (1999), **Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar**, (Çev.: Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Berman, Y. ve David, P., (2000), “Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level”, **Social Indicators Research**, No. 50, s. 330–48.
- Bonner, A., (2006), **Social Exclusion and The Way Out**, West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.
- Buğra, A., (2005), “Yoksulluk ve Sosyal Haklar”, **Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği için Hazırlanan Danışman Raporu**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.
- Castells, M., (2007), **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, III. Cilt, (Çev.: E. Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çalık, S., (2003), **Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yoksulluk Sempozyumu Kitabı**, II. Cilt, İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Das Gupta, M., (2001), “Social Exclusion and Poverty: Preliminary thoughts for the World Development Report 2001”, **Inclusion, Justice and Poverty Reduction 1999**, <http://www.dse.de/ef/poverty/dasgupta.htm>, et: 16.12.2004.
- DCMS. (1999), “Libraries for all: Social inclusion in public libraries”, Policy Guidance for Local Authorities in England, **England**.
- DfES. (2005), “Press Notice: Literacy and Numeracy Standards”, **Department of Education and Schools**, England.
- Emmanuelli, X. (1997), “La maladie du lien”, **Le Monde**, 15 Nisan.
- Erdoğan, S. (2004), “Sosyal Politikada ‘Avrupalı’ Bir Kavram Sosyal Dışlanma”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, S. 75, Temmuz–Ağustos, ss yok, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=38>, et: 16.06.2010.
- Ergün, M. (2005), “Ayrımcılık ve Özürlüler”, **Öz-Veri Dergisi**, C. 2, S. 1, <http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov3/ov3ayrimveozurlu.htm>, et: 23.05.2009.
- Geçgin, E. (2009), “Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği”, **Ankara Üniversitesi SBE Dergisi**, 1 (1), s. 3–35.
- Gökbayrak, Ş. (2005), “Sosyal Dışlanma Sorunsalına Türkiye Düzleminde Geliştirilen Model Uygulamalar: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Faaliyetleri”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=43>, et: 14.06.2010.
- Gündüz, G. S. (2007), “Sosyal İçerme Politikalarının Uygulanmasında Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü”, **Uzmanlık Tezi**, Ankara: ÇSGB Türkiye İş-Kur Genel Müdürlüğü.

- Karataş, K. (2007), “Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları: Bir Sosyal Politika Yaklaşımı” <http://www.tsd.org.tr/content/view/1526/2047/>, et: 23.08.2007.
- Manevî Sosyal Hizmet Web Editör, (2009), “Sosyal Dışlanma Riski Bulunan Gruplar”, <http://www.manevisosyalhizmet.com/?p=306>, et. 12.06.2010.
- Özbudun, S. (2002). “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Y. Özdek (der.), Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs.
- Özgökçeler, S., (2006), **Sosyal Dışlanma Sorunlu Ve Engellilerin Sosyal Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi** [basılmamış yüksek lisans tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı [ÖZİDA], (2002), **Türkiye Özürlüler Araştırması**, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/tr_ozurluler_arastirmasi.htm, s. 5, et: 08.01. 2006.
- Powell, F., (2001), **The Politics of Social Work**, London: Sage Publ.
- Rodgers, G. vd., (1995), **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, Genova: International Institute for Labour Studies UNDP.
- Room, G., (2004), “The international and comparative analysis of social exclusion: European Perspectives”, İçinde P. Kennett (ed.) **A Handbook of Comparative Social Policy**, Cheltenham: Edward Elgar Publ. Ltd.
- Room, G. J., (1995), “Poverty in Europe: Competing paradigms of analysis”, **Policy and Politics**, Vol. 23, No. 2, s. 98–122.
- Seyyar, A., (2006), **Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları**, Sakarya: Adapazarı B.Ş.B Yayınları.
- Sunal, O. (yy). “Sosyal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=65>, et: 13.06.2010.
- Talas, C., (1981), “Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Ankara, s. 40–50.
- Turan, G.. (1995), “Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu”, **İnsan Hakları Yıllığı Dr. Muzaffer Sencer’e Armağan**, Ankara, s. 90–110.
- Uşan, F. M., (2000), “Özürlüler de İnsan: Özürlülere de İnsan Hakları”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, (Derl.: Oya Çitçi), Ankara: TODAİE Yayınları, s. 549–69.
- World Health Organisation [WHO]. (2006). **Disability and Rehabilitation WHO Action Plan 2006–2011**, http://www.who.int/disabilities/publications/dar_action_plan_2006to2011.pdf, et: 02.06.2007.
- Yılmaz, Z. (2004). “Çalışan Özürlülerin İş Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunları Etkileyen Etmenler”, **Öz-Veri Dergisi**, C. 1, S. 2, http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov2/ov2calisanozurlu_sorunlari.htm, et: 11.05.2010.